

Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije

U našoj literaturi o povijesti umjetnosti općenito se drži da je romaničko razdoblje zastupano oskudno na području srednjovjekovne Slavonije. Na temelju doskorašnje literature i samo djelomičnog poznavanja tog razdoblja donedavna je tako — među ostalim — držao i Lj. Karaman.¹ Da je tome tako, smatra se zbog toga što je malo spomenika iz tog vremena nakon različitih pregradnji bilo prepoznato da su romanički, a i ono što je bilo poznato i što je odoljelo vremenu, uglavnom predstavlja skromnija ostvarenja, kojima se posvećivala samo djelomična pažnja. Nakon dugotrajnih i revnih istraživanja konzervatora prof. Đure Szaboa, koji je u prvoj polovini ovog stoljeća uvodio u literaturu raznolike spomenike iz svih mogućih stilskih epoha, vidjelo se da na spomenutom terenu ima samo desetak crkava iz doba romanike. Od njegovih vremena do danas situacija se izmijenila, jer se nakon izvršene sistematske evidencije cjelokupnog terena pokazalo da iz romaničkog razdoblja na području srednjovjekovne Slavonije postoji u pedesetak lokaliteta što građevina, što njihovih preostataka. Osim toga uočeno je i to da ima niz objekata koji, doduše, nisu iz tog vremenskog razdoblja, ali sjećaju na romaničko doba, jer se još zadugo neke osobine romaničkog stila primjenjuju na pojedinim objektima. Navedena cifra nije konačan broj arhitektonskih spomenika iz doba romanike na području srednjovjekovne Slavonije, jer se prilikom stručno vršenih konzervatorskih zahvata, studija građevina i skidanja žbuke nenadano pokazuje po koji romanički element koji pokatkad dokazuje da je i ona građevina romanička za koju se nije smatralo da je iz te epohe. Nedavno su se npr. pokazali romanički prozori na nekoj župnoj crkvi — sada kapeli — *sv. Mihovila* u Vugrovcu, slikovito smještenoj na brežuljku među vinogradima, gdje je od 13. st. bio posjed zagrebačkih biskupa.² Nalazi koji stilski pripadaju romanici u više su navrata potvrdili nagađanja da neki objekt vuče svoje podrijetlo iz tog vremena. Tako je i romanički prozor na južnom pročelju *crkve sv. Marka* u Zagrebu potvrdio g. 1937. i opet nedavno kad je ponovno otvoren, da je unutar zida te crkve zagrebačkog Gradeca sačuvan i dio iz romaničkog vremena.³

I u Čazmi su se na prostranoj (42 × 17.5 m), nekoć redovničkoj danas *župnoj crkvi Marije Magdalene* prilikom njezine posljednje obnove nedavno pokazali na transeptu romanički prozori.⁴ Tom se crkvom svojevremeno pozabavio Đ. Szabo, koji je držao — na temelju tada vidljivih gotičkih elemenata (šiljati triumfalni luk, rozeta), ne uzimajući u obzir njezin tlocrt — da je to gotička građevina, pa je kao takva ušla u literaturu.⁵

¹ Ljubo Karaman, *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji*, Historijski zbornik I, Zagreb 1948, p. 104.

² Dr. Lelja Dobronić, *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201*, Rad 283 JAZU, Zagreb 1951, p. 254—5.

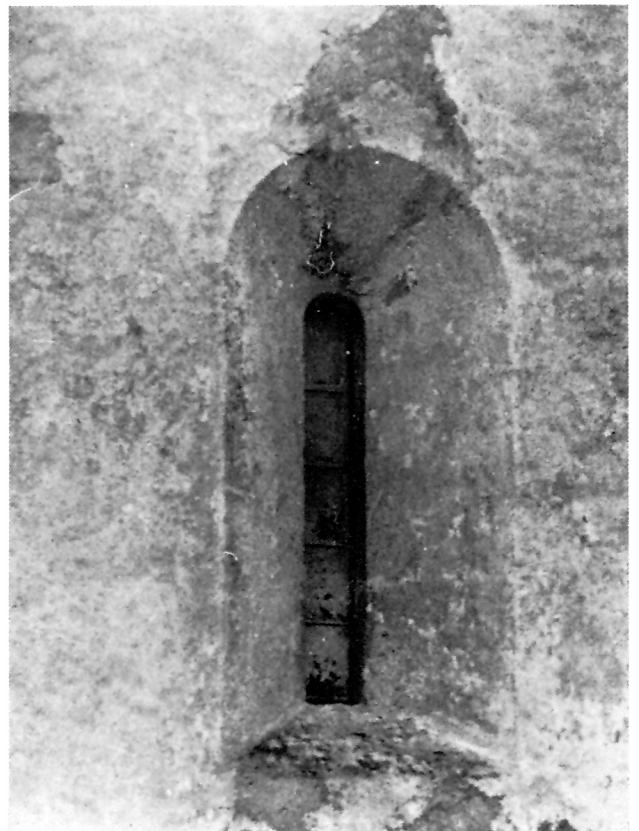
³ Dr. S. Ritig, *O restauraciji crkve sv. Marka*, Katolički list, tečaj 89 12. i 19. V. 1938. Glas koncila br. 23, 17. XI. 1974, p. 9 navodi da je obnovu crkve sv. Marka vodio Restauratorski zavod Hrvatske.

⁴ A. Horvat, *Putne bilješke 20. VII. 1973*. Radove je vodio Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu.

⁵ Gj. Szabo, *Čazma i njena župna crkva*, Katolički list, Zagreb 10. VIII 1916. Odavle su preuzeti, bez proučavanja samog objekta, podaci koje sada treba ispraviti u Enciklopediji likovnih umjetnosti (ELU) 1, Zagreb 1959. A. Horvat, *Čazma* p. 717, kao i za

1 Gornje Psarjevo, detalj s glavnog pročelja crkve sv. Jurja

2 Novo Mjesto, romanički prozor na svetištu kapele sv. Petra

Nakon novih otkrića i spoznaja moramo je drugačije vrednovati. Jer uza sve to što je u detaljima prisutna gotika, u osnovnoj koncepciji kod nje prevladava romanika, pa tako tu crkvu u Čazmi možemo smatrati najvećom sačuvanom crkvom prijelaznog stila u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Ona je uz nekadašnju katedralu u Zagrebu koja je nastajala na prijelazu iz 12. u 13. st., a stradala za mongolskog prodora 1242. predstavljala jedan od najvećih podviga u doba kasne romanike prijelaznog stila u ovom dijelu Hrvatske.⁶ Crkva u Čazmi, građena u prvoj pol. 13. st. za biskupa Stjepana II., bila je podignuta u mjestu, gdje je od g. 1232. osnovan »*insigne capitulum Chasmense*«, koji je imao i »*locus credibilis*«. Ne ulazeći ovdje u razmatranje te građevine, napominjem samo da u razmjerno malom svetištu četverougaoanog oblika možemo naslućivati odraz utjecaja cistercita.⁷ Njihova građevina označena je i na starom planu Petrovaradina (danas u AP Vojvodini), koji potječe iz arhiva u Karlsruheu. U to srijemsko mjesto Bela IV. uveo je cistercite g. 1237, a pro-

članak A. Horvat, *Pogled na značenje Čazme i čazmanskog kraja u minulim vijekovima*, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske (Vijesti MK), Zagreb 1963, br. 4, p. 106, s planom.

⁶ O katedrali u Zagrebu vidi A. Deanović, *Srednjovjekovna arhitektonska plastika u Stjepanovoj kapeli na Kaptolu*, Iz starog i novog Zagreba II, Zagreb 1960, p. 79 i A. Deanović, *Zagrebačka katedrala u okvirima prvih iskapanja*, Iz starog i novog Zagreba III, Zagreb 1963, p. 13—32.

⁷ To zapaža Z. Horvat, *Topusko — pokušaj rekonstrukcije tlocrta*, Peristil 10—11, Zagreb 1967-68, p. 12—14.

strana crkva bila je izgrađena kraljevom donacijom. Na tlocrtu te crkve s kontraforima označen je do svetišta transept, srodno kao u Čazmi. Ta kod nas rijetka pojava (koliko zasad znademo) bijaše uobičajena u građevinama prijelaznog stila kod cistercita.⁸

Osim ovih reprezentativnih građevina, te onih manjih, koje su već otprije poznate iz prilično skromne literature, u kontinentalnoj Hrvatskoj još danas postoji od rijeke Sutle do Srijema⁹, te od Hrvatskog zagorja do u Krbavu niz manjih jednobrodnih crkava s polukružnim, a iz kasnijeg doba s četvorinastim svetištem. U ovom kratkom prikazu, u kojem ne razrađujem pojedine spomenike, nego samo upozoravam na neke, u stručnoj literaturi premalo poznate, odnosno nepoznate objekte, zadržat ću se samo kod četiri kapele s raznolikim arhitektonskim detaljima, odnosno karakteristikama: u Gornjem Psarjevu, u Novome Mjestu koje su obje u okolini Zeline, zatim u Križovljanu i u Koprivni.

Jednobrodna kapela sv. Jurja u Gornjem Psarjevu, smještena na uskome platou brežuljka ima, kao i mno-

⁸ Gjuro Szabo, *Sredovječni gradovi Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 1920. p. 152, a plan na sl. 146, gdje donosi osnovne historijske podatke.

⁹ Neke od njih navodi A. Mohorovićić u knjizi V. Radauš, *Srednjovjekovni spomenici Slavonije*, Zagreb 1973. i V. Gvozdanović, *Vrijednost romaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj i kapela sv. Marije u Bapskoj*, Arhitektura 106, Zagreb 1970, p. 64—68.

3 Križovljan kod Ludbrega — portal crkve sv. Križa

gobrojne druge crkve, zaobljeno svetište presvođeno kalotom. Spominjem je da se uoči kako veliko i dobro klesano kamenje njezina glavnog pročelja karakterizira i u kontinentalnoj Hrvatskoj romanički način građenja i kod omanjih seoskih crkava.¹⁰ (sl. 1)

Druga je *kapela* nasred kruznoga gradišta opkoljenog jarkom u Novome Mjestu, iz kojeg je položaja informativni pogled na akropolski smještaj Zeline od istočne strane. Uz pačetvorinastu lađu ovdje je četvorougaono svetište s križnim svodom, jer radi se o prijelaznom tipu građevine koja uz gotičke elemente ima i romaničke, među kojima je karakteristični uski prozor; u ovo-

¹⁰ Prema zapisima iz *Putnih bilježaka* A. Horvat 4. VI. 1963. U međuvremenu je to pročelje žalibože neispravno prežbukano tako da se zasad taj značajni detalj ne može vidjeti. Istovremeno su prebojene i barokne plastike u nišama. — Opis vizitatora Petra Putza iz g. 1704. daje uvid u stari tip crkve koja je samo u svetištu presvođena dok je lađa bila natkrita tabulatom. (Arhiđakonatski Arhiv zagrebačke nadbiskupije). Bez izrazitijih stilskih karakteristika teže je podrobnije odrediti postanak tog objekta, no napominjem da se crkva ne spominje g. 1222. kada dux Bela daje zemlju Pser zagrebačkome biskupu Stjepanu. (Smičiklas, Cod. dipl. III, doc. 193, p. 219 i L. Dobronić, *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz g. 1201*, Rad 283 JAZU, Zagreb 1951, p. 302).

me slučaju on je visok 170 cm, širok 85, dubok 47 cm, no svjetlosni otvor visok tek 100 cm širok je samo 18 cm. (sl. 2). Takav tip prozora odaje niz objekata u kopnenoj Hrvatskoj da pripadaju romaničkome razdoblju.¹¹

Neke manje crkve imaju na glavnome ulazu pažljivije obrađen portal. Ovdje upozoravam na onoga u Križovljanu kraj Ludbrega na *kapeli sv. Križa*, koja je zidana kamenom, ali su u zide interpolirane rimske opeke velikoga formata iz Ludbrega, unutar kojega bijaše u antikno doba rimska Iovia. Ivan Arciđakon spominje tu crkvu g. 1334. riječima: »*Item ecclesia beate virginis, cruciferorum*«, a budući da je pripadala ivanovcima župa se g. 1501. zvala Križovljan; sada je ta zgrada kapela župe Martijanca.¹² Crkva je pregra-

¹¹ A. Horvat, *Putne bilješke* 30. V. 1960. — V. Tartaglia Kelemen, *O spomenicima Prigorja* — izvještaj s puta, Vijesti MK Zagreb 1960, br. 5, p. 152; A. Horvat, *Novo Mjesto*, ELU 3, Zagreb 1964, p. 566. Vizitator arhiđakonata Kalnik g. 1704. piše: »*Haec Capella videl. esse aedificata in Loco in quo olim castellum erat. Cum fossata circa circum...*«. Uske prozore vizitator spominje npr. 1707. riječima: »*Duae sunt fenestrae in corpore Ecclesiae angustae tertio in choro*... koji je jedini sada vidljiv.

¹² J. Buturac, *Popis župa zagrebačke biskupije god. 1334*, Zbornik zagrebačke biskupije 1094—1944, Zagreb 1944, p. 433.

4 Križovljan kod Ludbrega — reljef na pročelju
»ecclesiae cruciferorum«

đivanjem dočekala naše dane, no glavno joj je pročelje zadržalo srednjovjekovni biljeg. Oštećeni glavni ulaz ima portal koji pripada prijelaznome stilu. (Sl. 3.) Sa strane su vidljivi tragovi baza stupova, kojih uz ulaz više nema. Uščuvani timpan omeđen je romaničko-kobasičastom profilacijom,¹³ srodnom s onom na *romaničkim portalima* u Martinu i u Koški u okolici Našica,¹⁴ no ovdje u Križovljanu kod te se profilacije primjećuje tendencija k zašiljenosti, što je značajno za prijelazni stil negdje oko god. 1200. Na polju lunete unutar trokuta je jednostavni reljefni križ gotovo jednakih krakova (*crux graeca*) koji kao da sjeća na to da to bijaše crkva križara ivanovaca. To međutim i ne mora da bude, jer u doba romanike rado se po lombardskom uzoru stavlja reljef križa u timpan, kao što je to npr. u susjednoj Sloveniji na portalu Maloga grada u Kamniku, koji reljef E. Cevc stavlja u konac 11. st.,¹⁵ ili u Austriji, gdje je križ jednakih krakova unutar kruga u timpanu portala karnera u Hartbergu u Štajerskoj iz vremena oko g. 1200.,¹⁶ a križ nalazimo i na spomenutom portalu u Koški.¹⁷ Poviše portala u Križovljanu umjesto rozete kružni je otvor, a ispod njega kod nas ikonografski osamljen reljef sa sedam glava (sl. 4). U sredini je bradato muško lice s izdu-

ljenim brkovima, sa strane su ženske glave, a između te tri glave utisnute su četiri dječje. Oči nisu plastično naglašene.¹⁸ Dječjim glavama ploha reljefa ispunjena je po principu *horror vacui*, koji je često prisutan u romaničkom stilu. Teže je odgovoriti kad je mogao nastati taj reljef rađen bez velikog klesarskog umjeća, no da pripada romaničkom vremenu za to, među ostalim, govori oblik lijeve velike glave.¹⁹ Za romaničko oblikovanje naročito je karakteristična upravo kruškolika glava koja se sužuje kod brade, za što nalazimo npr. izrazit primjer u benediktinskoj opatiji Alpirsbach kod čovjekolike demonske glave iz prve pol. 12. st. u njemačkome Schwarzwald, a takav je kruškoliki tip glave i na *škropionici* u Laškom, koja bi prema stilizaciji mogla biti iz prve polovine 13. st.,²⁰ pa prema tome i reljef iz Križovljana može potjecati naokrupno iz vremena oko g. 1200. Već je K. Dočkal izrekao mišljenje da je tu prikazana jedna obitelj.²¹ Ako je tako onda, dakako, najprije dolazi u obzir da je to porodica utemeljitelja (Stifter), koji su na zemljištu hospitalaca kraj Ludbrega sagradili crkvu sa samostanom.²²

Od niza manjih crkava ovdje još spominjem naoko uobičajen tip jednobrodne romaničke seoske crkve s *polukružnom apsidom* u Koprivni, južno od Osijeka.²³ (Sl. 5) Ona je nadživjela tursku vladavinu, ondje na položaju gdje su se zadugo velike vojne mase kretale na svoje razarajuće vojne pohode. Iz g. 1702. potječe vijest da je crkva u dobrome stanju.²⁴ Danas je ta crkva, s tornjićem nad zapadnim pročeljem, pravoslavna filijala od Dopsina, posvećena *Bogorodici (Maloj Gospojini)*. Na toj u više navrata pregrađivanoj građevini romanički oblikovan portal s plošnim lukovima, bez zaobljenih profilacija, koji su se nadvili nad (sada) praznom lunetom (Sl. 6) nije smješten na glavnome, zapadnom pročelju nego sa strane. Srodan je *portal na kapeli Lovčića* kod Slavenskog Broda, samo što on ima i tragove protirona.²⁵

¹³ Reljef je uzidan povisoko na pročelju što nije podesno za podrobnije razgledavanje. O Križovljanu prema putnim bilješkama A. Horvat od 10. VIII. 1966, 30. XI. 1967. i 4. XI. 1972.

¹⁴ Postoji kod pojedinaca sklonost da ga — diskutirajući o tom djelu — stavljaju u antiku, a s druge strane zbog oblika timpanona smatralo se da je i portal i reljef ove crkve »gotski« (vidi dr. K. Dočkal, *Diecezanski muzej II*, Zagreb 1944, p. 164. Za mušku glavu s horizontalnim brkovima vidi npr. Aubert - M. Poté - J. Gantner, *Galia romanica*, Beograd 1964, sl. 51, 229.

¹⁵ Za Alpirsbach vidi Harald Busch, *Germania romanica*, Beograd 1965, sl. 121, p. XXIII—XXIV, za Laško E. Cevc, *Srednjeveška plastika*, o. c., p. 39—40, sl. 20.

¹⁶ K. Dočkal, *Diecezanski muzej*, o. c., p. 164. — Da je to porodica iz doba romanike spominje u svom članku i Marija Vinter, *Po dragomu kraju — Ludbreg i okolica*, Kaj, Zagreb 1970, br. 3—4, p. 16.

¹⁷ Vidi I. Kukuljević Sakcinski, *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, Rad JAZU Zagreb, 1886, knj. 81 i 82, p. 39. — Da su se razvaline crkve i samostana vidjele još u 18. st. navodi i Ivy Lentić-Kugli, *Od rimskog tabora do NOB-a*, Kaj, Zagreb 1970, br. 3—4, p. 26.

¹⁸ A. Horvat, *Putne bilješke*, 16. VI. 1950.

¹⁹ T. Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije II*, Zagreb 1891, p. 89: »Conscriptio pagi Kaporna... ubi ecclesia sancti Georgii in sat bono statu adhuc extat«.

²⁰ O Lovčiću A. Horvat, *Putne bilješke*, 22. VI. 1953, vis. portala 215, šir. 110 cm; A. Horvat: *Obilazak spomenika kotara Sl. Brod*, Vijesti MK Zagreb 1954, br. 4 sa sl.; A. Horvat, *Lovčić*, ELU 3, Zagreb 1964, p. 341—2; A. Horvat, *Nastavak teme — o stećcima u Slavoniji*, Bulletin JAZU, 1965, 1—3, p. 80—81; V. Radauš, *Srednjovjekovni spomenici*, o. c., sl. 47—48.

¹³ Taj podesni termin navodi mr V. Gvozdanović, *Vrijednost...* o. c., p. 65.

¹⁴ Za Martin A. Horvat, *Putne bilješke 21. X. 1958*, za Košku A. Horvat, *Rudine u požeškoj kotlini — ključni problem romanike u Slavoniji*, Peristil, br. 5, Zagreb 1962, p. 23, sl. 24.

¹⁵ E. Cevc, *Srednjeveška plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1963, p. 32—35, sl. 15; E. Cevc, *Slovenska umetnost*, Ljubljana 1966, p. 25—26, sl. 12; o portalu vidi i M. Zadnikar, *Romanska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1959, p. 298; sliku s cijelim portalom vidi F. Stéle, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, Ljubljana 1966, Tabla sl. 4.

¹⁶ Dr. R. Kohlbach, *Steirische Baumeister tausendundein Werkmann*, Graz s. a., vidi T. sl. 3.

¹⁷ A. Horvat, *Rudine*, o. c., sl. 24, gdje je kasnoromanički križ na Golgoti.

5 Koprivna — romanička crkva (sada pravoslavna)

Međutim pažnju privlači zanimljivo rješenje zapadnog pročelja te crkve, građene opekom, kao i to kako je smješten njezin ulaz. Prazna ploha glavne crkvene fasade koja u gornjem dijelu svršava u obliku trapeza — nema otvora, a portal je smješten na južnoj strani. Što se iza toga krije u vrijeme kad se pazi na orijentaciju crkvenih građevina i kad je uobičajen glavni ulaz s južne strane? Na to nam pitanje moguće može dati odgovor mala romanička crkva srodnog rasporeda u Erdelju (Transilvanija) u mjestu Zobordarás (Dražovce), koja je također jednobrodna s polukružnim svetištem, te s ulazom s južne strane; u njoj je uza zapadno pročelje podignuta empore da na njoj vlasnik posjeda može prisustvovati — izdignut nad pukom — liturgijskim obredima. Empore za vlastodršce imadu tamo od 6. st. u Ravenni nadalje svoj svečan razvojni put osobito u zapadnoj Evropi. Sjetimo se da su reprezentativni primjeri empora ostvareni npr. u Aachenu, Centuli, Corveyu, Marmontieru, Jumiègesu, Caenu, pa u Türju. Empore pod tornjem uza zapadni zid crkve bile su

u doba romanike napokon usvojene i na posjedima malih vlastelina, na što je upozorio G. Entz, te među ostalim donio spomenuti primjer iz Erdelja. One su se, dakako, — prilagodivši se prilikama — pojavile u skromnom obliku, a kao takve nalazimo ih u Poljskoj, Češkoj, Mađarskoj, a u Rumunjskoj u Erdelju u naseljima Sasa napose od sredine 12. do sredine 13. stoljeća, kad traje cvat te pojave.²⁶ Da se i u crkvi u Koprivni radi o takvu slučaju na to upozorava ta okolnost što se u unutrašnjosti tog prostora neočekivano nailazi na unutar-nji zid uz sjevernu stijenu zgrade, paralelno s vanjskim crkvenim zidom, koji zatvara pola metra široko podzidano stubište. Ako uzmemo da su te stube služile za uspon do empore, onda postaju razumljivija pojačanja zapadnog ziđa, a postaju jasnije i razmjerno visoke propor-

²⁶ G. Entz, *Westemporen in der ungarischen Romanik*, Acta historiae artium, Budapest 1959, tomus VI, fasc. 1—2, p. 12—15, tlocrt crkve u Dražovcima, sl. 15. Za primjer iz Mađarske vidi H. Vladár Agnes, *A Zalazsentmihályfai templom helvredlítésa*, Műemlék védelem, Budapest 1973. 1, p. 30—35.

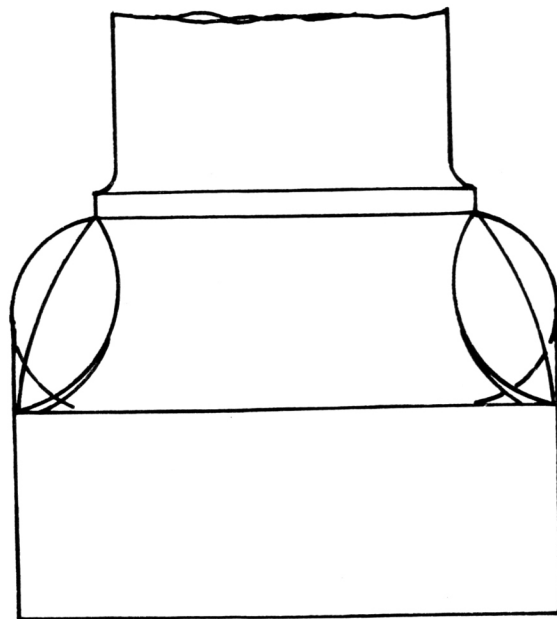
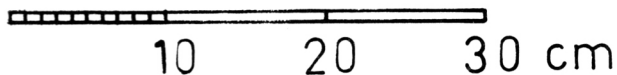
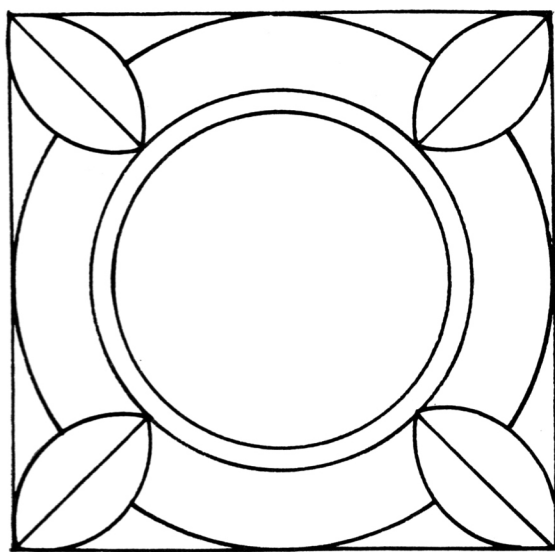
6 Koprivna — romanički portal crkve

cije lađe u odnosu na znatno niži apsidalni dio.²⁷ Podrobnija istraživanja potvrdit će ili zabaciti tu mogućnost da je u Koprivni sačuvan skromni odraz veličanstvenih vladalačkih empora zapadnoevropske umjetnosti. Iz ovog primjera vidimo da naoko skromne građevine katkada nuđaju, ako ne s arhitektonskog a ono s historijskog, odnosno sociološkog stanovišta, zanimljivu problematiku.

Nije, dakle, jednostavno obrađivati umjetnost neke epohe s terena gdje moramo očitavati život umjetnosti na temelju skromnijih preostalih ostvarenja, jer su kapitalna djela ili propala, ili im posljednje tragove još krije zemlja, pa bi ih morali potražiti strpljivim i skupim iskapanjima. Prikupljanje podataka o srednjovjekovnim crkvama, pa i onima iz doba romanike, na području Like i Krbave pokazalo je u novije vrijeme da je njihova množina bila veća nego što se očekivalo. Ali tu na tom međašu između kontinentalne Hrvatske i njezinih krajeva uz more — koliko se zasad vidi — to su bile gotovo sve od reda građevine skromnijeg formata.²⁸ Da li je tako bilo i u srednjovjekovnoj Slavoniji? I na njezinom se području pojavila nakon sistematskog obilaska terena veća gustoća tih objekata nego što se mislilo, ali razlika je u tome što ovdje one upozoravaju na katkad posljednji trag svojevremenih značajnijih arhitektura.

²⁷ U Češkoj su do danas očuvane u nekim crkvama drvene empoze iz doba romanike. Vidi G. Entz, *Westemporen*, o. c., p. 15. — Paroh iz Cepina saopćio je kako ljudi drže da su stepenice u Koprivni iz turskog vremena kad je ta crkva bila džamija. Ako su služile za uspon na mimbar, onda bijaše okrenut u suprotnome smjeru od uobičajenog položaja uz mihrab.

²⁸ A. Horvat, *O srednjovjekovnoj sakralnoj umjetnosti Like*, izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 1, Lika, Znanstveni skup Otočac 21—23. IX. 1974, p. 127—141.

7 Vinkovci — romanička baza stupa, Gradski muzej

8 Virovitica — stupac s kapitelom u franjevačkoj crkvi

Kad npr. u *Vinkovcima* ugledamo u muzeju bazu kružno zasnovanog stupa od sivkasto-bijelog kamena visoku 35 cm, s promjerom od 34 cm²⁹ (Sl. 7), kako da ne pomislimo na neku ambiciozniju građevinu. Potječe li moguće iz *Svetog Ilije*, tj. srednjovjekovnih Vinkovaca? U novije su vrijeme uz gotičku crkvu na Meraji pronađeni temelji starije manje crkve (11.5 × 6.5 m) s predromaničkim oznakama koja je datirana vremenom oko g. 1100.³⁰ Teže možemo zamisliti da bi spomenuta baza pripadala toj građevini, a zasad na području Vinkovca nije pronađena romanička crkva iz koje bi bila spomenuta baza s romaničkim oznakama. Međutim postoji mogućnost da ta baza potječe iz vinkovačke bliže okolice — iz Nuštra. Istočno od tog mjesta kod kapele sv. Ane (iz g. 1810.) na koti 100 položaj je s opkopima zvan »Zidina«. Tu se ubicira čuvena benediktinska opatija sv. Duha Monoštor, koja je Nuštru dala ime.³¹ Pitamo li se zašto bi mogla doći u obzir ta kombinacija,

bez obzira na to gdje je baza nađena prije nego je dospjela u muzej, iznijet ću razloge. Spomenuta je baza na svoja četiri ugla ukrašena plošnim listovima s bridom po srijedi, a to predstavlja znalački izveden klesarski rad, uobičajen u doba romanike, napose u 12. stoljeću, kad je taj motiv bio ponajviše obljubljen u germanskim krajevima.³² Kad se u tom kraju naiđe na kakav pomno obrađen arhitektonski ulomak iz tog doba, pomišlja se, dakako, najprije na benediktince, koji su i u ovome dijelu Panonije bili od romaničkog doba nosioci ambicioznije arhitekture. A kako se znade da je u Nuštru bila njihova opatija, postaje vjerojatno da je spomenuta baza poruka iz tog davno već nestalog kulturnog žarišta. Kad je ta opatija nastala nije zasad poznato, no njezin se osnutak po svoj prilici nadovezuje na onaj niz benediktinskih samostana, koji su nastajali u Austriji od g. 1002. do 1155, a u Mađarskoj pod Arpadovićima od 999. do u prvu polovinu 13. stoljeća; srijemski se benediktinski samostan spominje npr. u nedalekom Banoštru kao zadužbina bana Beluša od g. 1198.³³

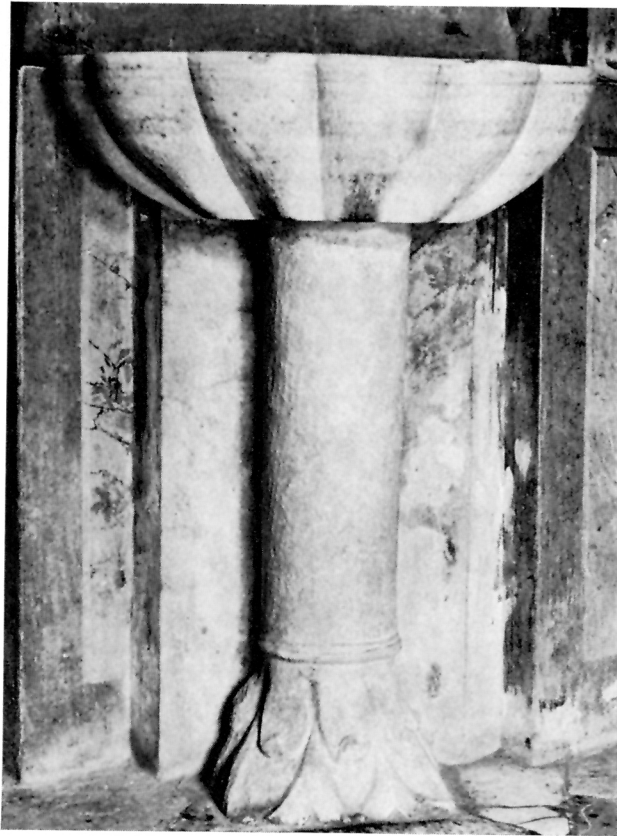
²⁹ A. Horvat, *Putne bilješke 27. VI. 1949.* Zahvaljujem na crtežu inž. arh. Zorislavu Horvatu, koji ga je izradio na temelju skice inž. arh. Mladena Fučića.

³⁰ Osnovne informacije vidi o tom dr. S. Dimitrijević, *Vinkovci*, ELU 4, p. 532. i u publikaciji V. Radauš, *Srednjovjekovni spomenici*, o. c., sl. 43—45.

³¹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj I*, Split 1963, p. 390 — od imena Monostur, Monostor nastalo je Nuštar; Gj. Szabo, *Sredovječni gradovi*, o. c., p. 144. po gospodarima spominje se kasnije kao Berzete monostor. Vidi o tom i S. Pavičić, *Vukovska župa*, Zagreb 1940, p. 45, 46. Kad je opatija nastala ne zna se, no spominje se od 1263. do 1485. (vidi J. Buturac, *Benediktinci*, Enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1955, p. 432.

³² Evo nekoliko primjera: K. Woermann, *Geschichte der Kunst III*, Leipzig 1926, p. 265, sl. 202; Busch, *Germania*, o. c., sl. 139. Freising vjer. druga pol. 12. st., sl. 158, Gurk oko 1190; M. Zadnikar, *Romanska arhitektura*, o. c., p. 67, sl. 19, Stična sred. 12. st.; Genthon Istvan, *Magyarország művészeti emlékei I Dunántúl*, Budapest 1959, sl. 72, Esztergom sr. 12. st.

³³ O tom A. Horvat, *Rudine*, o. c., p. 27. i A. Horvat, *Die Skulpturen mit Flechtbandornament aus Syrmien*, Südost-Forschungen, BD XVIII, 2. Halbband, München 1959, p. 262—3.

9 Virovitica — barokna škropionica s romaničkim stupcem u franjevačkoj crkvi pod pjevalištem

Dok je u ovom slučaju preostala samo baza stupa koja upozorava na neku kvalitetnu romaničku građevinu, u Virovitici sjeća tako na neku davno nestalu zgradu iz romaničkog doba jedan stupac s kapitelom.³⁴ (Sl. 8) Da li je nekoć moguće bio u kojem od klaustara virovitičkih samostana³⁵ ili u kojoj od crkava u tome mjestu na to danas ne možemo sigurno odgovoriti bez detaljnih istraživanja skopčanih sa stručnim iskapanjem. U Srednjem vijeku u Virovitici se spominju tri crkve, ali ne znamo kad su nastale. God. 1334. spominje se župna crkva sv. Kuzme i Damjana.³⁶ Od god. 1280. u mjestu se spominju franjevci, koji su imali crkvu sv. Marije kako se to navodi 1281.³⁷ Osim toga god. 1290. spominje se u Virovitici i crkva sv. Spasa od dominikanaca, kojima tada daje kraljica Elizabeta svoje dohotke od tamošnjih podanika.³⁸ Vidimo, dakle, da je Virovitica bila već u 13. st. znatnije mjesto uz veliku cestu, pa nije začudno da je tom naselju herceg Koloman dao 1234. gradske

privilegije.³⁹ Za vrijeme turske vlasti Virovitica je postradala. God. 1660. naime fra Petar Nikolić vršio je kao vikar zagrebačkoga biskupa Petra Petretića po Slavoniji — još tada pod turskom okupacijom — kanonske vizitacije i spomenuo tom prilikom samo to da u Virovitici stoji potpuno porušen franjevački samostan.⁴⁰ Kako je on poimence spominjao sve crkve koje su tada postojale, kuda je prolazio, makar su bile i u ruševnom stanju, pa i više njih, ako ih je nekoliko zatekao u nekoje mjestu, mogli bismo zaključiti da su tada u Virovitici od nekadašnjih triju crkava postojale samo ruševine od franjevačke crkve. Zar, dakle, taj stupac s kapitelom potječe iz tih ruševina?⁴¹ Virovitički franjevci su mu prilikom gradnje svoje nove velike barokne i bogato opremljene crkve sv. Roka (1746.—1752)⁴² dali sekundarnu ulogu. Taj stupac od bijelog kamena nosi baroknu školjkastu posudu škropionice, smještenu pod pjevalištem (Sl. 9) Stupac je zajedno s kapitelom s ko-

³⁴ O. fra Paškalu Cvekanu zahvaljujem za upozorenje na taj stupac. Podaci o njem A. Horvat, *Putne bilješke*, 11. V. 1973.

³⁵ Na tu mogućnost upozorio je u usmenoj diskusiji inž. arh. Zorislav Horvat.

³⁶ J. Buturac, *Popis*, o. c., p. 423.

³⁷ T. Smičiklas, *Cod. dipl.* VI, p. 360... »guardiano fratrum minorum de Verache«... p. 383 1281... »in Werrencze apud ecclesiam fratrum minorum, que in honore beate virginis Marie est constructa«...

³⁸ T. Smičiklas, *Cod. dipl.* VI, p. 694... »ad opus sancti saluatoris in quo fratres Predicatores«...

³⁹ T. Smičiklas, *Cod. dipl.* III, p. 422... »hospitibus nostris de magna villa Wereuche«... (1234); *Cod. dipl.* IV, p. 304 g. 1246... »et uadit directe ad magnam uiam, que uenit de Wereuche«...

⁴⁰ T. Smičiklas, *Dvjestagodišnjica II*, o. c., p. 11... »Viroviticza etiam fuit monasterium nostri ordinis, totum destructum apparet«.

⁴¹ Kroničar u virovitičkom samostanu bilježi prilikom postavljanja temeljnog kamena nove barokne crkve god. 1746. »... Ecclesiam vero quod atinet, antiqua funditus destructa et dirutâ«.

⁴² A. Horvat, *O urbanističkoj jezgri Virovitice*, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU, Zagreb 1958, br. 3, p. 164.

10 Bjelovar — romanički kapitel iz Hercegovca, Gradski muzej

jim sačinjava cjelinu (sada) visok 82 cm, a sam kapitel, odijeljen od debla stupa prstenastim profilacijama, ima visinu od 23 cm. Kapitel je prekriven vijencem jeziko-likih listova koji su neurezani, a pri vrhu su zavrnuti prema van u donjem nizu, a u gornjem nizu listovi nisu povijeni, a između njih uklesano je lišće u obliku plitko urezanog slova V. Kružno zasnovan kapitel na vrhu prelazi u četvorinasti oblik.

U panonskom kulturnom krugu takav kubično komponiran kapitel s tustim listovima, koji zapravo proizlaze iz lišća korinskog kapitela, nalazimo u velikom vremenskom razdoblju od jednog milenija. Zato ovaj virovitički primjerak nije lako preciznije vremenski odrediti. U novije je, naime, vrijeme publicirao Kiss Ákos kapitel iz regije Balatona, koji je u ovom času veoma interesantan. Kapitel kružnog tlocrta, koji gore prelazi u četvorinu, obuhvaćen je velikim mesnatim listovima koji su se poredali u jednome nizu. Autor navodi da je kapitel karakterističan za rimske vile Panonije i datira ga u 3. st.⁴³ Srodni kapitel s plastičnim lišćem u dva niza (18 × 34 cm) našla je dr. Ana Deanović u temeljima zagrebačke romaničke katedrale iz 12. st. Taj veoma važni nalaz, vjerojatno djelo nekog vještog lombardskog majstora ona datira otprilike potkraj 11. stoljeća.⁴⁴ U doba romanike javlja se taj tip kapitela u različitim

varijantama na širokom prostranstvu u romanskim i germanskim zemljama, ali ga evo, nalazimo i u srednjovjekovnoj Slavoniji.⁴⁵ Kako datirati stupac s kapitelom iz Virovitice? Navedeni slučajevi iz 3. i 11. st. kao i u svakom drugom zasebnom primjeru, kapiteli imaju ponešto drukčije listove, ali u takvom slučaju moramo uočiti momenat koji govori o razvoju stila. A to ovdje odaje detalj da su listovi zavrnuti prema van, tako da se time nagoviješta motiv pupoljka. U našem kulturnom krugu Panonije i subalpske regije taj motiv se na raznolike načine javlja od 1. polovice 13. st.⁴⁶ na spomenicima prijelaznog stila iz romanike u gotiku. No proporcije kapitela iz Virovitice koje streme u korist visine, govore bi u prilog tome da ovaj fragment neke značajnije arhitekture možemo staviti u drugu polovinu 13. st.⁴⁷

O nekoj većoj, značajnoj građevini rječito je progovorio romanički kapitel, koji je pohranjen u muzeju grada Bjelovara. Taj vješto klesan, sada oštećen kamen ima stilizirano akantusovo lišće i volute koje se savijaju u pupoljke, dakle motive, koji također proizlaze iz korinskog kapitela. Proporcije su te glavice, međutim,

⁴³ Kiss Ákos, *A római építőkultúra emlékei a Balaton-téjben, Műemlék védelem*, Budapest 1972, 2, p. 100–102, sl. 4. Kapitel je u Vészprém, Bakonyi Múzeumu.

⁴⁴ A. Deanović, *Srednjovjekovna arhitektonska plastika*, o. c., p. 67–72, sl. T 19. Takav srodan kapitel javlja se u 11. st. kod nas i u mediteranskoj kulturnoj zoni, npr. u Splitu u kapelici sv. Martina iznad Porta Aurea na oltarnoj pregradi. Vidi Lj. Karáman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, sl. 42.

⁴⁵ Evo nekoliko primjera: K. Woermann, *Geschichte der Kunst 3*, Leipzig 1926. za vrijeme prije romanike rim 8, st., p. 107, sl. 86, Höchst am Main iza g. 850, p. 124, sl. 105; *Galia romanica*, o. c., Le Puy 11. st., sl. 134, St. Nectaire, sl. 145, prva pol. 12. st. (lišće s bridovima); *Germania romanica*, o. c., Basel oko g. 1000, sl. 177. Regensburg oko 1130, sl. 136.

⁴⁶ Vidi npr. Riesentor, Wien oko 1240–50, u *Germania romanica*, o. c., sl. 146.

⁴⁷ Da takav tip kapitela traje i dalje vidi npr. stilizirani primjer iz Dalmacije u radu C. Fiskovića, *Lastovski spomenici*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 16, Split 1966, slika 8. s glavicom na bifori gotičke kuće iz 15. st.

11 Bjelovar — romanički kapitel s druge strane. Potječe iz Hercegovca, danas u Gradskom muzeju.

sasvim drugačije (Sl. 10). U odnosu na visinu (25 cm), taj je kapitel zasnovan široko (36 cm), a gornji mu dijamaetar ima oko 50 cm. Izrađen je od bijelog pješčanog kamena.⁴⁸ Zbog navedene veličine, kao i zbog toga što je to rad vješte klesarske ruke, taj je kapitel pripadao vjerojatno nekoj većoj, možda trobrodnoj crkvi. On potječe iz Hercegovca.

Kapiteli takvog niskog, zbijenog tipa pripadaju kasnijoj romanici, uglavnom s prijelaza iz 12. u 13. st.⁴⁹ Na kapitelu iz Bjelovara volute se savijaju tako da nalikuju na još čvrsto zatvorene pupove što bi zajedno uzimajući u obzir i proporcije glavice išlo u prilog vremenu oko 1200. odnosno predtatarskom vremenu 13. stoljeća. (Sl. 11) Lisnati kapitel srodnih proporcija, no s izrazito plastičnim pupovima ostvaren je u prvorazrednoj radionici prelaznog stila kod cistercita u slovenskoj Kostanjevici na Krki sredinom 13. stoljeća.⁵⁰ Iz istog kulturnog kruga spominjem još kapitel uzidan u crkvu sv. Stevana u Srijemskoj Mitrovici ukrašen s dva niza pupoljaka od kojih su oni u gornjoj zoni povezani dvostrukim segmentnim lukovima. (Sl. 12) Taj arhitektonski fragment visok je 30, a širok 40 cm. Nije tako vješto obrađen kao prije spomenuti, a s obzirom na ve-

liku plastičnost pupova — uza sve to što djeluje pretežno romanički moguće je da potječe iz sredine 13. stoljeća.⁵¹

Ako kapitel u Bjelovaru potječe iz kraja oko Hercegovca, zasad nije moguće odrediti iz kojeg bi mjesta bio, jer je u srednjem vijeku na tom području bilo više crkava. Danas je u samome Hercegovcu župna crkva sv. Stjepana Kralja iz doba klasicizma (1838.) no pretpostavlja se da se »*ecclesia sancti regis Stephani*«, koju navodi Ivan Arcidakon g. 1334. u arhidakonatu Gušće može ubicirati u Hercegovac. Drži se i to da moguće tu istu crkvu Ivan Arcidakon navodi i unutar arhidakonata Čazme riječima: »*Item ecclesia sancti regis Stephani in Cherna reka*«, koja se crkva kraj Zdenaca spominje već g. 1306. (I danas kraj Velikih Zdenaca teče Crni potok). Negdje u blizini bila je i »*ecclesia beate virginis de Zdench superiori*«, kao i »*ecclesia beate virginis de Zdench inferiori*«, te »*ecclesia sancti Nicolai*«⁵² Sve to upućuje na ondašnji prosperitet toga kraja. Kako je taj kraj decenijama bio napušten, prekidom kontinuiranog života, koješta je ovdje bilo palo u zaborav. U »*partes desolate*« na pustoseline pučanstvo se naseljava ponovno istom krajem 17. stoljeća, ponajviše oko starih, napuštenih crkava, koje tu i tamo nisu bile sasvim porušene.⁵³ Nakon nabiranja tih crkava, dakako, da se ništa ne može odabrati kao veća mogućnost odakle bi kapitel potjecao, jer konačno, te bi crkve tre-

⁴⁸ A. Horvat, *Putne bilješke*, 14. V. 1972, 18. V. 1973.

⁴⁹ Široko zasnovane kapitule visoke kvalitete s motivima akantusa i voluta, no, dakako, s drugačijom obradom i drugim rasporedom motiva vidimo npr. na glavicama stupova u Nürnbergu iz vremena oko g. 1180, vidi *Germania romanica*, o. c., sl. 108. Kapitele srodne po proporcijama i motivima donosi kao komparativni materijal za Kerc G. Entz, *Le chantier cistercien de Kerc (Cirta)*, Acta historiae artium, Budapest 1963, tomus IX, fasc. 1—3, fig. 25. iz crkve sv. Magdalene u Châteaudunu iz vremena prije g. 1231. Usporedi i sl. 11. u o. c., p. 13.

⁵⁰ I. Komelj, *Gotska arhitektura*, Ljubljana 1969, sl. 4.

⁵¹ A. Horvat, *Putne bilješke*, 22. IX. 1951. Kapitel spominje Lj. Karaman, *O umjetnosti*, o. c., p. 115, no tu treba ispraviti da se ne radi o motivu arkadica, nego samo o lukovima. Spomenut je i kod A. Horvat, *Die Skulpturen mit Flechtbandornament aus Syrmien*, SOF, Bd. XVIII 2. Halbband, München 1959, p. 255.

⁵² J. Buturac, *Popis*, o. c., p. 14, 38.

⁵³ A. Horvat, *Pogled na značenje Čazme*, o. c., p. 102.

balo najprije ubicirati. No dobro je svratiti pažnju na to da se u spravi od 6. IV. 1306, kad čazmanski kaptol uređuje međe između posjeda grada Zdenca i posjeda plemića iz Crne Reke spominje velika cesta od crkve sv. Stjepana Kralja prema trgu i utvrdi Zdenci.⁵⁴ To je područje u tom dijelu Slavonije imalo važniju ulogu. Već g. 1272. spominju se građani Zdenaca koji prodaju nešto od svoje djedovske zemlje.⁵⁵ A između mjesta Vel. Zdenci i Hercegovca u novije je vrijeme na položajima Mali i Veliki Sip konstatirano antičko nalazište⁵⁶, pa ne bi bilo začudno da kapitel potječe iz tla blizu antičkog lokaliteta, budući da je vrlo česta pojava da se nakon rasula antičke kulture, nakon više od pola milenija život nastavio u doba romanike upravo u blizini nekadašnjih rimskih lokaliteta.⁵⁷

Ovo nekoliko iznesenih primjera daje naslutiti da u djelatnost perioda romaničkog doba s područja kontinentalne Hrvatske imamo samo djelomičan uvid s manjkavom slikom stanja koje je nekoć bilo. Biti će korisno da na toj zamršenoj tematici zajedno surađuju historičari, arheolozi i povjesničari umjetnosti, kako bi se došlo do što konkretnijih rezultata.*

⁵⁴ T. Smičiklas, *Cod. dipl.* VIII, p. 116—118. »... ascendit ad montem usque magnam viam, qua itur de ecclesia sancti regis Stephani versus forum et castrum Izdench...«

⁵⁵ T. Smičiklas, *Cod. dipl.* VI, p. 15.

⁵⁶ Dragica Iveković, *Antičko nalazište u Hercegovcu*, *Vijesti MK*, 1967. 1—2, p. 10—11.

⁵⁷ U ovom je slučaju tik do M. i V. Sipa bio položaj Krčevina na koji je upozorio prof. Gabrijel Glavnik, župnik u Hercegovcu. Na njemu je nađena kasna srednjovjekovna keramika, no stratigrafija je ovog objekta na žalost uništena dubokim oranjem. Vidi D. Iveković, o. c., p. 11. — Na položaju Veliki Sip nađena je, među ostalim, i voluta od bijelog kamena koja kao da prelazi u pup na način kao kod kapitela u Bjelovaru. Za volutu se navodi da je najvjerojatnije dio kapitela. Budući da se radi samo o jednom detalju glavice korintskoga tipa, dakako da se — ako nema drugih razloga — mogla atribuirati u antiku, ali se to može pripisati romaničkom kapitelu. O tom Dragica Iveković, *Rezultati sondažnih arheoloških istraživanja na području Moslavine*, p. 367. i sl. 83. *Zbornik Moslavine I*, Kutina 1968, p. 366—367. Trebalo bi

12 Srijemska Mitrovica — romanički kapitel uzidan u crkvu sv. Stevana

zapravo istražiti da li voluta u kutinskome muzeju ima veze s kapitelom u muzeju Bjelovara (što nisam imala prilike učiniti). Naknadno sam doznala da ta dva komada potječu iz istog lokaliteta, kako mi je saopćio prof. Glavnik, na čemu mu zahvaljujem.

* Foto: dr. Doris Baričević, br. 8, 9, 10, 11; Jura Cesarec, br. 3, 4; inž. arh. Zorislav Horvat, br. 2; Ljerka Krtelj, br. 1; Nino Vranić br. 5 i 6.

Zusammenfassung

NEUE BEITRÄGE ZUR ROMANIK IM MITTELALTERLICHEN SLAWONIEN

Kroatien ist diejenige unter den Republiken Jugoslawien's deren Grenzen sich mit denjenigen aller anderen Republiken, ausgenommen Makedonien's, berühren. Die Kunst hat sich in Kroatien hauptsächlich nach zwei verschiedenen Richtungen hin entwickelt. Entlang des Adriatischen Meeres hat sie mediterranen Charakter, während die Kunst des Festlandes in ihrer Entwicklung mit Pannonien und der Subalpinen Region verbunden war, weshalb man öfters ihre Verwandtschaft mit Denkmälern in Slowenien, Österreich, Böhmen und Ungarn feststellen kann. Aus der Zeit der Romanik hat sich entlang der Adriatischen Küste bis heute eine Anzahl bedeutender, allgemein bekannter architektonischer Denkmäler erhalten, besonders innerhalb der befestigten Städte. Im kontinentalen Teil Kroatiens haben jedoch verschiedene Umstände, wie z. B. Kriege (mit den Mongolen, 1242, und seit dem XV.—XVII. Jahrhundert mit den Türken) dazu beigetragen, dass die Anzahl der romanischen Denkmäler sehr gelichtet ist. Dem hat auch die allgemeine Erneuerung des Landes im Zeitalter des Barock beigetragen, als in diesem Teil des Landes intensiv gebaut wurde und für die neuen Bedürfnisse grössere Kirchen im neuen Stil errichtet wurden.

Slawonien umfasste im Mittelalter einen grossen Teil des kontinentalen Kroatiens, während man heute mit diesem Namen nur noch den nordöstlichen Teil der Republik Kroatien bezeichnet. Auf diesem Gebiet haben sich an die 50 romanische Kirchen erhalten, hauptsächlich von kleinen Ausmassen. Sie sind einschiffig mit halbrunden, später auch viereckigem Abschluss. Nicht nur entlang der Küste, wo es viel guten Stein als Baumaterial gibt, sondern auch hier haben auch kleine Kirchen schöne, aus Stein gemesselte Details, besonders Eckquadern (Abb. 1 Gornje Psarjevo), regelmässig geformte, schmale Fensterrahmen (Abb. 2 Novo Mjesto — beide Kirchen befinden sich in der weiteren Umgebung von Zagreb) und hie und da findet sich ein anderes architektonisches Detail. So hat z. B. die »ecclesia cruciferorum« in Krizovljan bei Ludbreg ein Portal im Übergangsstil (heute ohne Säulen, Abb. 3), wahrscheinlich aus der Zeit um 1200 und darüber ein rustisches Relief mit 7 Köpfen, welches vermutlich die Familie des Stifters darstellt (Abb. 4). Die kleine Kapelle in Koprivna bei Osijek hat eine Westfassade ohne Öffnungen (Abb.

5) und ein romanisches Portal an der Südseite (Abb. 6). Schmale Steinstufen führten im Inneren der Kirche entlang der Nordwand wahrscheinlich auf die Westempore des Gutsherrn, wie man es in den Landkirchen Böhmen's, Polen's, Ungarn's und Rumänien's (in Transsilvanien) finden kann. Die meisten dieser Emporen entstanden von der Mitte des XII. bis zur Mitte des XIII. Jhs.

Die monumentale romanische Architektur des kontinentalen Teiles von Kroatien hatte ein schweres Schicksal. Sie ist entweder barockisiert worden (z. B. die Pfarrkirche Hl. Maria Magdalena in Čazma) oder besteht schon seit langem nicht mehr, wie z. B. in Zagreb. Hier befand sich eine grosse romanische Kathedrale, welche während des Einbruches der Mongolen 1242 zerstört wurde. Auf ihren Grundmauern wurde die heutige gotische Kathedrale errichtet, welche in mehreren Phasen erbaut wurde. Dass auf diesem Gebiet jedoch auch noch andere, bedeutende romanische Bauwerke bestanden haben, darauf machen verschiedene zufällige Funde architektonischer Fragmente aufmerksam. In Vinkovci befindet sich z. B. im Museum eine Base mit Eckblättern, möglicherweise ein Rest der Benediktinerabtei in Nuštar (Abb. 7). In der Franziskanerkirche in Virovitica, mit reichem Barockinventar, ist die Säule mit Blattkapitel (Abb. 8) wahrscheinlich der Rest eines Bauwerkes aus der zweiten Hälfte des XIII. Jhs. Heute hat sie eine ganz andere Verwendung (Abb. 9) Ein sorgfältig gemesseltes (beschädigtes) Kapitel im Museum von Bjelovar aus weissem Sandstein (25 × 36 cm) stammt aus Hercegovac und entstand wahrscheinlich um die Wende des XII. zum XIII. Jh. (Abb. 10, 11), in Anbetracht dessen, dass die Knospe noch geschlossen ist. Es ist zum jetzigen Zeitpunkt noch nicht möglich das Kapitel zu ubizieren und zu bestimmen, welchem Objekt es angehört hat. Denselben Kulturkreis gehört auch das Kapitel aus Sremska Mitrovica an (30 × 40 cm), bei welchem mehrere schwellende Knospen durch Segmentbögen verbunden sind (Abb. 12), so dass man es auf diesem Gebiet ungefähr in die Mitte des XIII. Jhs. datieren kann. Diese erhaltenen architektonischen Fragmente beweisen, dass die monumentale romanische Architektur im kontinentalen Kroatien vermittlels archäologischer Ausgrabungen erforscht werden müsste.